

MARCUS AURELIUS

TA HEIS HEAUTON, PEROONLIJKE NOTITIES

Meer dan eens heb ik mijn vingertoppen over zijn teksten laten gaan waarna ik zijn woorden naar mijn hart bracht. Marcus is me buitengewoon dierbaar.

Marcus Aurelius was keizer van Rome van 161 tot 180. Hij was de laatste van keizers van Rome's gouden eeuw (Nerva, Trajanus, Hadrianus, Antoninus, Marcus Aurelius); een eeuw van rust en rechtvaardigheid. Zijn reputatie is onomstreden. Zelfs Machiavelli roemt hem in *De Prins*.

Marcus' nagelaten werk bestaat (buiten de brieven aan zijn vriend Fronto) uit persoonlijke aantekeningen; overpeinzingen van een man die volgens de filosofie tracht te leven. Het zijn teksten doordeesemd van stoïcisme. Ik heb ze gelezen in het tempo van een paar alinea's per keer; ik heb er een klein jaar over gedaan.

De *Persoonlijke Notities* getuigen van enorme geestkracht, van Marcus vermogen zich steeds opnieuw aan zijn filosofische principes te oriënteren. Het zijn bespiegelingen vol achting voor god(en) en medemensen *'want wat van de goden komt verdient onze eerbied omdat het volmaakt is, en wat van de mensen komt moet ons lief zijn omdat ze met ons verwant zijn'*.

Marcus Aurelius is representant van wat de "Nieuwe Stoa" genoemd wordt, de (laatste) stoïcijnse school waarin nadruk ligt op de ethiek en waarin de verbondenheid van alle mensen een vanzelfsprekendheid is (vandaar dat hij ook niets ophad met de exclusivistische, sectarische christenen): *"Wij zijn toch geboren om samen te werken, zoals de voeten en de handen, de oogleden en de onder- en boventanden. Elkaar tegenwerken is dus in strijd met de natuur"* (II, 1). Naastenliefde is zijn eerste gebod.

Toen Avidius Cassius, gouverneur van Syrië in opstand kwam, begaf Marcus zich in allerijl naar daar. De opstand was reeds neergeslagen toen hij arriveerde. Tot zijn ontzetting was Cassius gedood. Diens aangeboden hoofd wilde hij niet zien maar hij gaf opdracht het te begraven. Het deed hem groot verdriet dat hem de mogelijkheid ontnomen was zijn vroegere vriend te vergeven. De medeplichtigen behandelde hij met uitzonderlijke vergevingsgezindheid, de lijst met hun namen liet hij ongelezen verbranden.

Marcus heeft een royale sociale wetgeving op zijn naam staan; wetten om de positie van vrouwen, wezen, slaven en geesteszieken te verbeteren (Noyen, *Acta Classica* 24 (1955), die 324 wetsteksten en rescripten van Marcus Aurelius onderzocht, vond dat meer dan de helft deze strekking had).

De *Ta heis heauton* tonen als het ware Marcus' methode, de wijze waarop hij zijn stoïcijnse overtuigingen aan zichzelf voltrekt; het geestelijk mechaniek van zijn morele praxis. Ik vind het intrigerend te lezen hoe iemand die er zich consequent om bekommert een goed mens te zijn, met zichzelf praat. Ik heb ook mijn ethische fases gehad maar dat duurde dan amper twee maanden. Dat Marcus, nota bene tal van jaren alleenheerser over een wereldrijk, op dit punt zo volhardend is, vind ik een wonder. Hoe speelt hij dat klaar?

Door –en dit is een stoïcijnse kerngedachte- ervan overtuigd te zijn dat niets gelukkig maakt dan "leven volgens de natuur", dat wil zeggen deugdzaam handelen. Vandaar ook zijn uitspraak: *"Wie zondigt, zondigt tegen zichzelf. Wie onrecht doet, doet onrecht tegen zichzelf, want hij doet zichzelf kwaad."* (IX, 5). Het heil van de enkeling staat niet los van het belang van de gemeenschap want *"wat niet goed is voor de zwerm is niet goed voor de bij."* (VI, 54)

Alsmaar prent Marcus zich in hoe vergankelijk al het menselijke is: *"Haal je bijvoorbeeld de tijd van Vespasianus voor de geest; je zult zien dat alles hetzelfde was: de mensen trouwen, brengen kinderen groot, worden ziek, gaan dood, voeren oorlog, vieren feest, drijven handel, bebouwen het land, zijn kruiperig of arrogant, zijn achterdochtig, belagen elkaar, wensen iemand dood, klagen over hun omstandigheden, zijn verliefd, potten geld op, willen graag keizer of consul zijn. En nu is dat hele leven van hen nergens meer. Ga dan verder naar de tijd van Trajanus. Weer alles hetzelfde. Ook dat leven is dood. Bekijk op dezelfde manier de beschrijving van andere tijden en van hele volkeren en zie*

hoevelen die zich uitermate hebben ingespannen, na korte tijd zijn gevallen en weer in de elementen opgelost." (VI. 32)

Hij ziet de wereld is als een onveranderlijk toneelstuk waarin het kwaad onvermijdelijk zijn rol speelt. En dat besef is een hulpstuk voor zijn menselijkheid: *"Wanneer je aanstoot neemt aan iemands onbeschaamdheid, stel je dan onmiddellijk de vraag: Is het mogelijk dat er geen onbeschaamde mensen op de wereld zouden zijn?"*

Dat is niet mogelijk. Vraag dan ook het onmogelijke niet. Hij is immers een van die onbeschaamden die er nu eenmaal op de wereld moeten zijn. En dezelfde redenering moet je bij de hand hebben bij de schurk, de trouweloze, bij iedereen die verkeerd doet. Want zodra je je te binnen brengt dat het onmogelijk is dat zo'n soort niet zou bestaan, zul je milder zijn tegenover het individu."

Steeds dat sublieme, strakke redeneren, want -een stoïcijnse waarheid-: *"Alles is zoals je het opvat": "We hebben geen last van wat de mensen doen (...), maar van onze eigen mening erover. (...) als je die opheft en bereid bent van je oordeel dat iets vreselijk is af te zien, is ook je woede weg. Hoe kun je dat oordeel opheffen? Door te redeneren..."* (XI. 18)

Altijd zoekt hij de leidraad van de rede, zijn *hegemonikon* (gids, innerlijk kompas) noemt hij die. *"Waarvoor gebruik ik op dit moment mijn ziel? Bij alles wat je doet moet je je dat afvragen en nagaan hoe het staat met dat deel dat men hegemonikon noemt"*.(V.11)

Heel opmerkelijk vind ik- eenentwintigste eeuw- dat redelijkheid en vroomheid identiek zijn voor hem: *"Leef met de goden. Met de goden leeft degene die (...) alles doet wat de wil is van de god, die Zeus aan ieder heeft gegeven om hem te behoeden en te leiden, een afsplitsing van zijn eigen wezen. Die god is ieders redelijke geest."* (V. 27) Een redelijk geest zoekt de waarheid, onderzoekt zijn motieven, handelt uit inzicht in plaats van emotionele impulsen, staat boven pijn en genot en zoekt het goede; want wie het goede zoekt, doet recht aan het goddelijk element in elk ander mens.

Dat redelijkheid en religiositeit samenvallen is volgens mij Marcus' morele succesformule. Het besef Gods zaak te dienen roept het beste in hem boven: *"Om aan die [morele] kwaliteiten te blijven denken, zal het je tot grote steun zijn als je aan de goden denkt, en dat die niet willen dat wij ze vleien, maar dat alle redelijke wezens aan hen gelijk worden."*(X. 8) En: *"Zo'n man dan, die het niet langer uitstelt zich onder de besten te scharen, is een soort priester en een helper van de goden."* (III. 4)

Marcus bidt tot de goden. De godsdienstige rituelen die behoren tot zijn taak als *pontifex maximus*, hogepriester, (een ambt gekoppeld aan het keizerschap) voert hij uit met de grootste toewijding. Ik zou me belachelijk voelen de god of goden van Marcus af te doen als een product van zijn verbeelding of een projectie van zijn geweten. Hij ervaart, meldt hij op verschillende plaatsen, de leiding van de goden; hij stelt vertrouwen in hen. Zijn verantwoordelijkheidszin wortelt in een religieus bewustzijn.

Een goed mens zijn, "leven volgens de filosofie" is een doorgaande zelfoefening. Het is een zaak van voortdurend redeneren, formules hanteren (XI. 19), voorstellingen in leven houden (VII. 2). Geregelde zelfinkeer is onontbeerlijk: *"De mensen zoeken een plek om zich terug te trekken, op het platteland, aan zee, in de bergen (en gewoonlijk wil je dat zelf ook maar al te graag). Maar dan begrijp je absoluut niets van filosofie. Nergens kan een mens zich immers rustiger en ongestoorder terugtrekken dan in zijn eigen ziel, vooral als hij in zijn binnenste zulke vaste overtuigingen heeft dat hij, zodra hij zich daarin verdiept, zich meteen volkomen gerust voelt. En met gerustheid bedoel ik niets anders dan innerlijk op orde zijn."*

Die afzondering moet je jezelf steeds gunnen, en zo jezelf vernieuwen. Bondige en elementaire waarheden moeten het zijn, die, zodra ze in je opkomen, in staat zijn al je zorgen van je af te spoelen en je, bevrijd van ergernis, weer terug te sturen naar je dagelijkse leven." (IV.3)

De geestkracht en autonomie van Marcus zijn ondenkbaar zonder zijn levenslange training. Als twaalfjarige besloot hij dat hij "als een filosoof" wilde leven waarna hij onder andere op de grond ging slapen. Zijn moeder verhinderde dat hij zich een te grote ascese oplegde.

Marcus' kwaliteiten zijn ook ondenkbaar zonder zijn opvoeders, zijn leraren, zijn vrienden -zijn levende voorbeelden; daar haal je je bezieling uit. Zijn grote voorbeeld en voorganger als keizer is Antoninus Pius, zijn adoptief- en schoonvader. Twintig jaar verbleef Marcus aan diens hof voordat hij zelf keizer werd. In het ontroerende eerste boek van zijn *persoonlijke notities* memoreert Marcus iedereen die tot zijn persoonlijke ontwikkeling heeft bijgedragen. Het langste deel is aan Antoninus gewijd. Van hem leerde hij: *"mildheid en onverstoortbaar vasthouden aan na zorgvuldige overweging*

genomen besluiten; onverschilligheid ten aanzien van zogenaamde eerbewijzen; hard werken en volhouden; bereidheid te luisteren naar mensen die iets van algemeen belang hebben in te brengen; aan ieder onpartijdig toekennen wat hij verdient; bij ervaring weten wanneer je iets stevig moet aanpakken en wanneer het op zijn beloop laten.” “Een vaderlijk leidsman” zegt Marcus “die mij zou ontdoen van alle aanmatiging en tot het inzicht zou brengen dat je in een paleis kunt leven zonder een lijfwacht nodig te hebben, zonder bijzondere kleren, kroonluchters, beelden en meer van dat soort pracht en praal.” (l. 17).

Het voor de geest halen van goede voorbeelden, het is deel van de methode van Marcus: *“In de geschriften van de epicureeërs vinden we de aanbeveling steeds iemand uit het verleden die de deugd in praktijk gebracht heeft in gedachten te houden” (XI. 26). Vergelijk ook de volgende notitie (VI. 48): “Wanneer je jezelf wilt opvrolijken, denk dan aan de goede eigenschappen van de mensen in je omgeving. Bijvoorbeeld de energie van de een, de bescheidenheid van de ander, de vrijgevigheid van een derde en nog wat anders van weer anderen. Want niets is zo verheugend als wanneer de meest getrouwe afspiegelingen van deugden zich manifesteren in het karakter van onze medemens(…). Daarom moet je daar voorbeelden van paraat hebben.”*

Hij zou absurd zijn Marcus Aurelius als een GroenLinkser *avant la lettre* te zien. Hij was mild én doortastend; hij verbleef het grootste deel van zijn keizersschap aan het front. En vocht mee! Aan zijn moed en zijn militaire successen dankt hij ook het ruitersstandbeeld dat tot op de dag van vandaag op het Capitool staat. Bijzonder overigens dat juist het beeld van Marcus met zijn indrukwekkend besef van vergankelijkheid en allereerst van de vergankelijkheid van roem, de eeuwen getrotseerd heeft.

Mijn bewondering, mijn liefde voor wat Marcus schrijft, is groot. *“Een eerlijk en goed mens moet precies zo zijn als iemand die stinkt, dat wil zeggen dat wie bij hem gaat staan, het direct merkt als hij in de buurt komt, of hij het wil of niet”(XI. 15). In die zin stinken de persoonlijke notities dat het een lievelust is.*

Juni 2003, Joris Jan Trimbos